

نگاهی به کتاب السبع الشداد میرداماد

محمد انصار*

چکیده

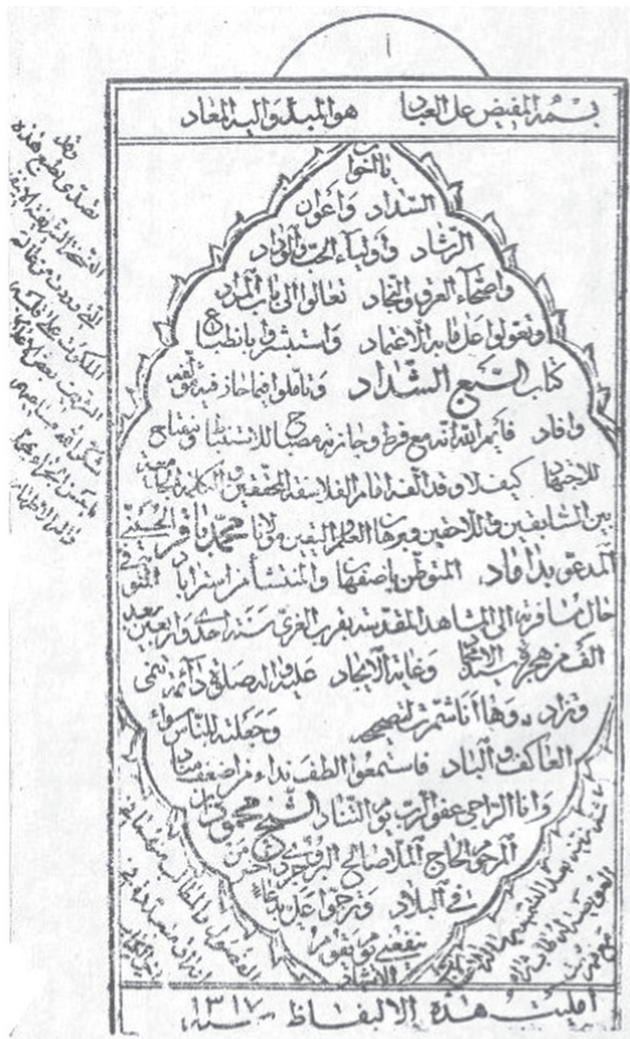
در تاریخ فقه شیعه، تألیفات گران‌بهایی دیده می‌شود. آثار فقهی میرداماد، از جمله یادگاران ارزشمند به‌شمار می‌رود که کمتر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. ایشان، چند کتاب فقهی به زبان عربی و فارسی نوشته که همگی از ویژگی‌های خاصی برخوردار هستند. از جمله آن‌ها کتاب (السبع الشداد) است. این کتاب، دربرگیرنده‌ی مجموعه‌ای از مقالات فقهی اوست که در لابه‌لای متن آن، با نکات جالبی روبه‌رو می‌شویم. این پژوهش ضمن معرفی اجمالی این اثر، به نقل برخی از نظرات ایشان پرداخته است.

کلیدواژه: میرداماد، السبع الشداد، فقه، عقل

آشنایی با کتاب السبع الشداد

رساله‌ای کوتاه در پاسخ به هفت مسأله‌ی مشکل و لاینحل در فقه بوده که از میرداماد پرسیده شده است. این رساله که در سال ۱۰۲۳ هجری نوشته شده^۱ از نظر تاریخ نگارش، متأخر از سایر آثار اوست. در فهرست دانشگاه تهران چنین آمده است: «در السبع الشداد از افق المبین و عیون المسائل الفقهیه و الحواشی المعلقات و یا صحیفه ملکوتیه و تقویمات و تصحیحات یا تقویم الایمان و صراط‌المستقیم یاد شده است.»^۲

سبع به معنای هفت و شداد از ریشه شد، جمع شدید و به معنای قوی، پرقدرت، سخت و تند است.^۳ این نام دو بار در قرآن کریم به کار رفته است. شاید بتوان گفت که میرداماد عنوان کتابش را از آن گرفته است.

۱- کنتوری، اعجاز حسین بن محمد قلی، کشف الحجب و الاستار عن الاسماء الکتاب و الاسفار، ص ۳۰۶.

۲- دانش پزوه، محمد تقی، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ۸ صص ۴۳۴، ۴۷۵.

۳- آذرنوش، آذرتاش، فرهنگ معاصر عربی فارسی، صص ۲۷۵، ۳۲۳.

الف- «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ...» آنگاه، پس از آن هفت سال سخت می آید. (یوسف/۴۸)
ب- «وَبَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا» بر فراز شما هفت آسمان استوار، بنا کردیم. (نبا/۱۲)
 بنا به اذعان میرداماد نگارش این کتاب به درخواست دیگران بود.^۴ کتاب هفت مقاله دارد: عناوین چهار مقاله نخست آن عبارتند از: تعریف علم فقه و اشکالات آن، تقسیم احکام شرعی به پنج قسم آن، وجوب مستحب و حرمت کراهت، معنی کراهت و تحقیق فلسفی این بحث. مقاله پنجم دارای سه بحث است: اول درباره عدم صحت نماز در مکان مغضوب، دوم شرط مباح بودن مکان برای صحت نماز و سوم بررسی یکی از فتاواهای شهید اول. مقاله ششم درباره رکن بودن قیام در نماز و صیغه عقود و ایقاعات است. مقاله هفتم در برگیرنده سه موضوع است: اول درباره این مسأله است که اگر کسی عزم و نیت بر انجام گناه را داشته باشد، عقابی بر او مترتب نمی شود. دوم معنا و تفسیر این حدیث رسول الله (ص) که فرمود: لا صغیر مع الاصرار و لا کبیره مع الاستغفار^۵ سوم کوچک و ناچیز شمردن گناهان بزرگ و کوچک. در پایان به شرح حدیث نیت المومن خیر من عمله و نیت الکافر شر من عمله^۶ پرداخته است.

میرداماد در این کتاب برخلاف دیگر آثار فقهی اش، دقیق و پیچیده بحث می نماید. گاهی وارد مباحث عقلی و فلسفی می شود و فراموش می کند که این کتاب، فقهی و بحث، بحث فقهی می باشد. به هر حال دقت های عقلی و فلسفی ایشان در مباحث فقهی قابل توجه است. کتاب السبع الشداد در سال های ۱۳۱۳ و ۱۳۱۷ با رساله الاعضالات ایشان به چاپ رسید.^۷ بار دیگر به همراه سایر رسائل در قسمت چهارم کتاب اثنی عشر رساله للمعلم الثالث در ۱۱۲ صفحه به چاپ رسید.

میرداماد بر این کتاب حاشیه ای نوشته است. در فهرست دانشگاه چنین آمده است: «آن یک حاشیه است بر السبع الشداد و به طوری که از پایان آن استفاده می شود از خود میرداماد است. نسخه ای از آن به خط شاگردش عبدالغفار گیلانی که در روزگار میرداماد نوشته شده، موجود است.»^۸
 اکنون به بررسی دو دیدگاه میرداماد در کتاب السبع الشداد خواهیم پرداخت.

۱- تعریف علم فقه

ظاهراً جامع ترین و مشهورترین تعریف علم فقه که از سوی متأخران شیعه و سنی به رسمیت شناخته شد، نخستین بار از سوی شهید اول^۹ بود. وی علم فقه را این گونه تعریف می کند: «هو العلم بالأحكام الشرعية الفرعية عن أدلتها التفصيلية» البته فخرالمحققین^{۱۰}، قبل از وی به همین گونه و با اندکی اختلاف، به شرح ذیل تعریف کرد: «الفقه هو العلم بالأحكام الشرعية الفرعية المكتسبة عن أدلتها التفصيلية بالاستدلال»

میرداماد در مقاله اول کتاب السبع الشداد بدین شکل به نقد و بررسی تعریف مشهور فقه می پردازد: «همانا همه اقوام سخنشان در علم بودن فقه، یکی است و در تعریف فقه گفته اند آن علم به احکام شرعی فرعی است که بر تک تک مسائل آن با ادله تفصیلی (کتاب و سنت) استدلال

۴- میرداماد، محمد باقر، السبع الشداد، ص ۲.

۵- یعنی گناه کوچک نیست مگر با اصرار و گناه کبیره نمی ماند مگر با استغفار و آموزش خواهی.

۶- ثبت آدم بیا ایمان از عمل او بهتر است و نیت کافران از کردار آنها بدتر می باشد.

۷- طهرانی، آقابزرگ محمد محسن، الذریعه الی تصانیف الشیعه، ج ۱۲ ص ۱۲۸.

۸- دانش پزوه، محمد تقی، فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ۸ ص ۴۷۵.

۹- عاملی مکی، محمد بن جمال الدین، القوائد و القوائد، ج ۱، ص ۱.

۱۰- حلی، محمد بن حسن یوسف، ایضاح القوائد فی شرح مشکلات القواعد، ج ۲، ص ۲۶۴.

عامی که واقعیت را نیافته باشد فیلسوف و دانشمند خوانده نمی‌شود. سخن درست در حل این مشکل این است که گفته‌اند ظن و گمان در این‌جا در طریق کشف حکم است نه خود حکم. و ظنی بودن طریق، با قطعی بودن حکم ناسازگاری ندارد. پس روش‌های گفتار در راه تقریر و بیان این پاسخ گوناگون شده است»^{۱۱}

صاحب معالم در رد توجیه میرداماد می‌نویسد: «سپس سستی این پاسخ نزد ما امامیه که در باب اجتهاد قائل به نظریه تخطئه هستیم نه تصویب آشکار است برای قائل به تصویب در این پاسخ، وجهی وجود دارد گو این‌که این جواب برای آن‌هاست در حالی که پیروی نمود از ایشان در این پاسخ کسی که در قانون تصویب با آن‌ها موافق نیست به خاطر غفلت و بی‌توجهی به واقعیت حال که این پاسخ با نظر مصوبه درست و به اعتقاد مخطئه صحیح نمی‌باشد.»^{۱۲}

۲- دلیل عقل

آن دسته از فقهای که عقل را، از منابع حقوق اسلامی دانسته‌اند، از دروازه‌ای با نام «حُسن و قُبْح عقلی» یا «حسن و قبح ذاتی» وارد شده‌اند. میان اشاعره و معتزله درباره این‌که حسن و قبح امور را، عقل می‌شناسد و تعیین می‌کند یا نقل، اختلاف نظر است.

میرداماد در باب حسن و قبح عقلی می‌نویسد: «کسانی که می‌گویند هیچ جهت مرجحی برای حکم شرعی در ذات فعل نیست و حسن و قبحی برای ذوات افعال به خصوصیت‌ها وجود ندارد و حسن و قبح و وجوب و حرمت و استحقاق ثواب و عقاب، صرفاً به جعل شارع است و فقط با امر و نهی او محقق می‌شود این‌ها از جِبَله عقلیه منسلخ هستند و اساساً این قول، ترجیح بلامرجح است و هر کسی داخل در دائره عقل باشد، ترجیح بلامرجح را باطل می‌داند.»^{۱۳}

منابع و مأخذ

۱. آذرنوش، آذرتاش. ۱۳۸۱. فرهنگ معاصر عربی- فارسی. تهران؛ نشر نی، چاپ دوم.
۲. حلی، محمد بن حسن یوسف. ۱۳۸۷ق. ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد. به تصحیح و تحقیق سیدحسین موسوی کرمانی، علی پناه اشتهاردی و عبدالرحیم بروجردی. موسسه اسماعیلیان، چاپ اول.
۳. دانش پژوه، محمدتقی. ۱۳۳۹. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. تهران؛ انتشارات دانشگاه.
۴. طهرانی، آقابزرگ محمدمحسن. بی‌تا. الذریعه الی تصانیف الشیعه. نجف؛ مطبعه الآداب.
۵. عاملی مکی، محمد بن جمال‌الدین. ۱۳۷۲. القوائد و الفوائد. ترجمه سیدمهدی صانعی. مشهد؛ انتشارات دانشگاه فردوسی.
۶. عاملی، حسن بن زین‌الدین. ۱۴۱۸ق. معالم‌الدین و ملاذ‌المجتهدین. به تحقیق و تصحیح سیدمناذر حکیم. موسسه الفقه للطباعه و النشر، چاپ اول.
۷. کنتوری، اعجاز حسین بن محمدقلی. بی‌تا. کشف الحجب و الاستار عن الاسماء الکتب و الاسفار. به تصحیح محمد هدایت حسین. کلکته.

۸. موسوی، سیدرضا. ۱۳۷۹. آشنایی با مبادی فقه یا حقوق اسلامی. مشهد؛ دانش شرقی، چاپ اول.
۹. میرداماد، محمدباقر. ۱۳۹۷ق. السبع‌الشداد. به کوشش سیدجمال‌الدین میردامادی. تهران؛ چاپ اول.

۱۱- موسوی، سید رضا، آشنایی با مبادی فقه یا حقوق اسلامی، ص ۴۶.

۱۲- عاملی، حسن بن زین‌الدین، معالم‌الدین و ملاذ‌المجتهدین، ج ۱، ص ۹۲.

۱۳- میرداماد، محمد باقر، السبع‌الشداد، ص ۴۳.